

## **BOLALAR PSIXOLOGIK RIVOJLANISHINING UMUMIY VA ALOHIDA XUSUSIYATLARI**

**Raxmonova Nilufar Roxatali qizi**

**Samarqand chet tillar instituti 2 kurs talabasi**

**<https://doi.org/10.5281/zenodo.7198628>**

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalar psixologik rivojlanishining umumiy va alohida xususiyatlari, ilk bolalik davridagi bolalar psixologiyasi haqida soʻz yuritiladi

Kalit soʻzlar: bolalarning analizatorlari, tafakkur va nutq, atrof-muhitdagi narsalar, tafakkur jarayonlarida harakat elementlari

Kirish

Ilk bolalik davridagi bolalarning analizatorlari yaxshi takomillashgani va ular erkin harakat qila olish imkoniyatiga ega boʻlganliklari tufayli bu davrda psixik jihatdan tez rivojlanadilar. Maʼlumki, ilk bolalik davridagi bolalar faqat yurib va emaklabgina qolmay, yugurish, sakrash hamda baland va past toʻsiqlardan oshib oʻtish imkoniyatiga ham ega boʻladilar. Bogʻchagacha tarbiya yoshidagi bolalarning ertadan kechgacha turli harakatlar qila olish imkoniyatlari tevarakatdagi muhitni bilish ehtiyojini qondirishda juda kata sharoit yaratib beradi.

Ilk bolalik davridagi bolaning turmush tajribasi deyarli yoʻq boʻlgani uchun uni hamma narsa qiziqtiradi. U oʻzining kundalik tinimsiz harakatlari davomida kattalarga taqlid qilib, mustaqil ravishda kiyinish, ovqat yeyish, yuvinish kabi harakatlarni oʻzlashtira boshlaydi. Bogʻchagacha tarbiya yoshidagi bola oʻzining kundalik harakatlari davomida hech bir erinmay, koʻz oʻngidagi hamma narsalarni

tekshirib koʻradi. Natijada juda koʻp yangiliklarni bilib oladi, oʻzining sezgi va idrokini, tasavvur va xotirasini, tafakkur va nutqini, hissiyot va xayolini — umuman hamma psixik jarayonlarini rivojlantiradi. Bu yoshdagi davrda sezgilarning rivojlanishi analizatorlarning tobora takomillashuvi bilan bogʻliqdir. Ikki yoshdan oshgan bolaning sezgilari (koʻrish, eshitish, hid va taʼm bilish, teri va harakat kabi)

uning har kungi xilma-xil harakatlari davomida turli narsalarga bevosita toʻqnash kelishi natijasida rivojlanadi. Sezgilarning normal rivojlanishi bola idroki oʻsishi uchun zamin yaratadi.

**ASOSIY QISM**

Ilk bolalik davridagi bolaning idroki ancha rivojlangan boʻlsa ham katta odamlar idrokidan keskin farq qiladi. Birinchidan, bolalarda turmush tajribasi yoʻqligi tufayli ularning idroklari ham anglashilmagan xarakterga ega boʻladi. Ular koʻp narsalaiga birinchi marta duch keladilar. Shuning uchun bolalar idrok

qiladigan ko'p narsalar ularga yangilik, ya'ni dastlabki taasurol kuchiga ega bo'ladi.

Ikkinchidan esa, bolalarning idroki ko'pincha ixtiyorsiz xarakterga ega bo'ladi, ya'ni ularning idrokida muayyan bir maqsadni ko'zlash hali sezilmaydi. Shuning uchun ularning idroki bir narsadan boshqa bir narsaga beixtiyor ko'chib ketaveradi. Lekin bu yoshdagi bolalarda hissiyot kuchli bo'lgani uchun ular o'zlarini qiziqtiradigan, hayron qoldiradigan, hissiy kechinmalar uyg'otadigan narsalarni idrok qiladilar. Bu yoshdagi bolalar idrokining yana farqlanadigan tomoni shundaki, ular idrok qilayotgan narsalarni umumlashtira olmaydilar. Atrof-muhitdagi narsalarni qanday bo'lsa shundayligicha idrok qiladilar. Bu xususiyat ularning rasmlarni idrok qilishlarida yaqqol ko'rinadi. Masalan, ikki yarim yashar bolaga otning kallasi solingan surat ko'rsatilsa, hayron bo'lib, otning o'zi qani, deb so'raydi.

Bolalar idrokining takomillashuvida so'z katta ahamiyatga ega. So'z mohiyat jihatidan umumlashgan xarakterga ega bo'lib, unarsalarni umumlashtirish imkonini beradi. Bola so'z yordamida o'xshash narsalarni oddiygina guruhlariga ajrata boshlaydi. Ilk bolalik davridagi bolalar so'zlay boshlagan bo'lishiga qaramay, ular hali vaqt va fazo kabi murakkab tushunchalarni to'g'ri idrok qila olmaydilar, chunki ularda hali turmush tajribasi yo'q. Bunday murakkab tushunchalar kundalik hayot davomida sekin-asta hosil qilib boriladi. Bir yoshgacha bo'lgan bolalarning diqqati nihoyatda beqaror va ixtiyorsiz bo'lsa, ikki yoshga to'lgan bolalarning diqqatida yangi sifatlar yuzaga kela boshlaydi. Bola o'sib ulg'aygan sari uning diqqatibarqarorroq bo'la boshlaydi. Diqqatning ozmi-ko'pmi barqaror bo'la boshlagani shunda ko'rinadiki, bola o'zini qiziqtiigan biron narsa bilan uzoq vaqt mobaynida shug'ullana oladi. Ikki yoshga to'lib, uch yoshga qadam qo'ygach so'zlarni tushunadi. So'z boyligi orta boshlagach, bolaning o'ziga xos bo'lgan situativ tili haqiqiy tilga aylanadi. Bu yoshdagi bolalarning tafakkurlari o'ziga xos xususiyatlaiga hamda konkret xarakterga ega. Ular ayni chog'da idrok qilib turgan narsalari haqida juda sodda tafakkur qila oladilar. Bundan tashqari, bu yoshdagi bolalarning tafakkur jarayonlarida harakat elementlari ko'p bo'ladi. Shuning uchun ham ularning tafakkurlari ba'zan harakatli tafakkur deb ham yuritiladi. Ilk bolalik davridagi bolalarda tafakkurning fikriy operatsiyalari, ya'ni analiz, umumlashtirish kabilarni ko'ramiz. Ular qo'llaridagi o'yinchoqlarini yoki qo'llariga tushgan narsalami amaliy aylantirib, paypaslab, buzib analiz qiladilar. Lekin sintez qilishga hali qurblari yetmaydi. Bu yoshning oxiriga kelib tafakkurning o'sishida nutqning roli juda oshadi. Bola yangi so'zlarni mumkin qadar ko'proq bilib olib, ulardan o'z tafakkurida keng foydalana

boshlaydi. Bu esa fiklash operatsiyalarining o'sishiga yordam beradi. Bolada so'zlar vositasi bilan analiz va sintez qilish, abstraksiyalash Hamda umumlashtirishning dastlabki alomatlari ko'zga tashlanadi. Tafakkurning o'sishida yana bir muhim bosqich shundan iboratki, ilk bolalik yoshining oxiriga kelib bola ayrim tushunchalarni bilib olishga va bu tushunchalarning eng muhim belgilarini o'zlashtirishga muvaffaq bo'ladi. Uch yoshga to'lay deb qolgan bola katta yoshdagi hamma odamlarning ishga barvaqt ketishlarini juda yaxshi biladi. Agar bu yoshdagi bolaga "dadang endi barvaqt ishga ketmaydi" deyilsa, u hayron bo'lib qoladi. Chunki katta odam bo'lgan dadasining ishga bormasligi uning tushunchasiga to'g'ri kelmaydi. Uning tushunchasida hamma katta odamlar barvaqt ishga ketishi kerak. Shuning uchun hech bir o'ylab o'tirmay, "dadam kattalar-ku?" deb javob beradi. Bolalar tushunchalardan foydalanib, sodda xulosalar chiqarishga o'rgana boshlaydilar. Ular bir necha hukmlardan foydalanib katta, kichik, baland, past, ko'p, oz kabi sodda xulosalar chiqara oladilar, bu esa tafakkurning yanada rivojlanishi uchun zamin yaratadi. Ilk bolalik davridagi bolalarda murakkab psixik jarayonlardan biri bo'lmish xayol anchagina rivojlana boshlaydi. Lekin bu asosan ixtiyorsiz xayol bo'ladi. Ular hali ma'lum maqsad asosida ixtiyoriy tarzda xayol yurgiza olmaydilar. Bola ikki yoshga to'lgach, uning o'yinlarida jiddiy o'zgarish ro'y beradi. Bolaning o'yiniga endi taqlidiy harakatlar qo'shiladi. Bola kattalardan ko'rgan-bilganlarini o'yinda taqlidan takrorlay boshlaydi.

Bu davrda bola mashinasini u yoqdan bu yoqqa siljitish yoki tepalikdan sirg'antirib tushirish bilan cheklanmay, haydovchilarning harakatlarini bajara oladi. Mashinaning motori ovoziga taqlid qilib ovoz chiqaradi, mashinada yuk tashiydi va hokazo. Nutqning o'sishi bola xayolining o'sishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Bolalar kattalarning gaplariga tushunadigan bo'lgach, har xil ertak va hikoyalarni qiziqib tinglaydigan bo'ladi. Bolalar o'zlari biladigan, o'zlariga yaxshi tanish bo'lgan narsalar haqidagi hikoyalarni joni dili bilan eshitadilar. Har bir hikoyani eshitganda bolada xilma-xil tasavvurlar yuzaga keladi. Bola bu tasavvurlari yordamida xayol qilish qobiliyatiga ega bo'ladi. Bola hikoyalarni eshitish orqali olgan tasavvurlarini so'zlar bilan ifodalaydi. So'z esa bolaning narsalarni boshqacha idrok qilishiga, ularning boshqa narsalarga o'xshashligini aniqlashiga va ana shunday o'xshashliklarni aniqlash asosida yangi obrazlar, yangi tasavvurlar yaratishiga yordam beradi. Ilk bolalik davridagi bolalarda barcha psixologik jarayonlar ma'lum

darajada rivojlanar ekan, bu umuman ular ongining rivojlanishiga zamin yaratadi.  
XULOSA

Tili chiqib, idrok va tafakkuri anchagina o'sgan bola tevarak-atrofdagi har xil narsalarga ongli munosabatda bo'la boshlaydi. Bola o'zining turli ehtiyojlarini anglab, o'zining shaxsini shakllantira boshlaydi. Mashhur fiziolog I.M.Sechenovning tili bilan aytganda, bola ana shu davrdan boshlab, o'z sezgilarini tevarak-atrofdagi narsalardan ajratib, o'z-o'zini anglay boshlaydi. Bu yoshdagi bolalarning so'z boyligida o'z shaxsini bildiruvchi "men" degan olmosh tez-tez uchrab turadigan bo'ladi. Ana shu tariqa bola juda elementlar tarzda boisa ham o'zini shaxs sifatida anglay boshlaydi. Binobarin, ana shu davrdan boshlab ilk bolalik davridagi bolalarning shaxsiy (individual) xususiyatlari kamol topa boshlaydi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:**

1. Boymurodov N Amaliy psixologiya T.: 2008 y- 316 b.
2. Dilnoza Xalkuziyeva. Maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabga axloqiy-irodaviy tayyorligining psixologik jihatlari. SCIENTIFIC PROGRESS. 2021/6, pp 704-706
3. Nishonova Z. Alimova G. "Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi" T.: 2006 y
4. Nishonova Z.T. Do'stmuxammedova Sh.A. To'lyaganova Sh.T. Pedagogik psixologiya. Toshkent 2011
5. Voxidov M. "Bolalar psixologiyasi" T.: O'qituvchi. 1982 y